

İzmir'de Sanayi Faaliyetlerinin Bünyesi ve Dağılışı¹

Doç. Dr. Erol Tümertekin
İstanbul Üniversitesi

Giriş :

Bu çalışmamızda Türkiyede sanayi faaliyetlerinin önemi bakımından ikinci gelen İzmir'de adı geçen faaliyetlerin bünyesi ve dağılışı incelenmektedir.

Son yıllarda Türkiye'de sanayi faaliyetlerini önce sistematik bir şekilde incelemeye çalıştık. Bu serinin ilk neticeleri 1957 yılında Eskişehir ve Bursa'da toplanan Coğrafya Meslek Haftasında açıklanmış idi. Bir müddetten beri de çalışmalarımızı Türkiye sanayiinin % 70 - 75 inin yer aldığı iki şehirdeki durumu yakından incelemeye sevkettik. İstanbul sanayiine ait Mayıs ayında (1961) yapılan kollokyum ve bugün getirilen çalışma bu son gayretlerin neticelerinden biridir.

Etüd esas itibarı ile iki kısımdan müteşekkildir:

- I — İzmir'de yer almış olan sanayi faaliyetlerinin Türkiye sanayiindeki yeri ve bünyesi,
- II — İzmir'de yer almış olan sanayi faaliyetlerinin İzmir'deki dağılışı.

I — Sanayi faaliyetlerinin bünyesi ve dağılışı :

Türkiye'de İstanbul'dan sonra sanayi faaliyetlerinin en çok gelişmiş olduğu şehir **İzmir**'dir. Filhakika, araştırmacıların sanayi faaliyetlerinin önemini belirten elemanlar arasında en fazla güvenip, tercih ettikleri «yaratılan kıymet»e² göre 1956 yılında İzmir Türkiye'de hususî sektöre ait

¹ Türk Coğrafya Kurumunun VI. Kongresinde okunan bir tebliğin metnidir.

² Tümertekin, Erol : «Sanayi Bölgelerinin Tesbiti Meselesi» İktisat Fakültesi Mecmuası, cilt XX. No. 1 - 4. 1960

HUSUSİ SEKTÖRDE YARATILAN KIYMET

Value added by manufacture in private sector

Lira

Yıl	Yer	Değer (Lira)	Oran (%)
1956	İstanbul	545 476 000	% 55,0
	İzmir	198 204 000	20
	Adana	71 928 000	7,25
	Bursa	53 278 000	5,37
	Ankara	40 216 000	4,05
	İçel	31 816 000	3,20
	Hatay	17 405 000	1,75
	TÜRKİYE	991 599 000	
1950	Türkiye	305 717 000	% 24
	İzmir	74 593 000	
1951	Türkiye	353 048 000	% 22
	İzmir	79 018 000	
1952	Türkiye	429 749 000	% 20
	İzmir	85 163 000	
1953	Türkiye	604 462 000	% 20
	İzmir	123 749 000	
1954	Türkiye	746 971 000	% 20
	İzmir	150 866 000	
1955	Türkiye	931 385 000	% 17
	İzmir	165 541 000	
1956	Türkiye	991 599 000	% 20
	İzmir	198 204 000	

sanayide (genel sanayiinin % 80 den fazlası) yaratılan kıymetin % 90'dan fazlasının elde edildiği 7 şehir arasında ikinci idi. (Şekil 1).

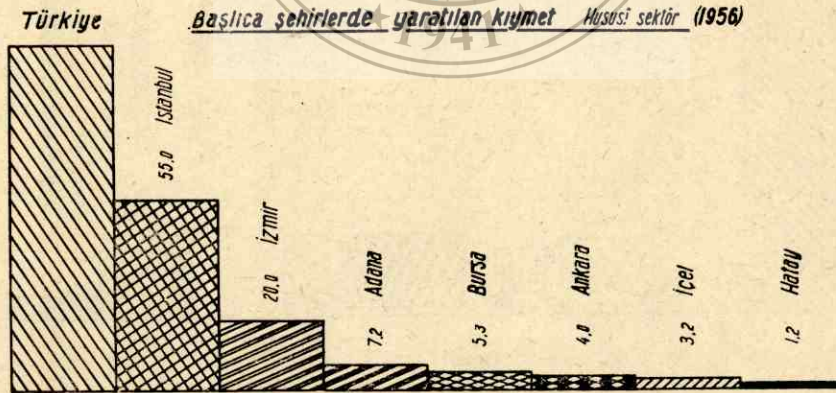
Şehir	Yaratılan kıymet T. L.
İstanbul	545.476.000
İzmir	198.204.000
Adana	71.928.000

Durum, yaratılan kıymeti bütün işyerleri ve her iki sektöre göre veren 1950 Sanayi ve İşyerleri Sayımı neticelerinde de İzmir için aynıdır:

Şehir	Yaratılan kıymet T. L.
İstanbul	280.102.509
İzmir	134.297.113
Ankara	44.642.854

İzmir'de 1950 de 5677 sanayi tesisi faaliyette idi. Aynı yıl bütün Türkiye'de mevcut işyerleri sayısı 82.331 olduğuna göre İzmir Türkiye işyerlerinin % 6.8 ine sahip idi. (Tablo 1). Bu tesislerde cem'an 38.159 işçi çalışmaktaydı. Gene aynı yıl Türkiye'de 230.736 sanayi işçisi mevcut olduğuna göre İzmir Türkiye sanayii işçi gücünün % 17.5'ini temsil ediyordu.

Araştırmacıların sanayi kudretini ölçmek bakımından verdikleri değeri yukarıda belirtilen «yaratılan kıymet» unsuruna göre İzmir'in Türkiye

Şekil — 1

Value added by manufacture in major cities /
(In private plants, 1956)

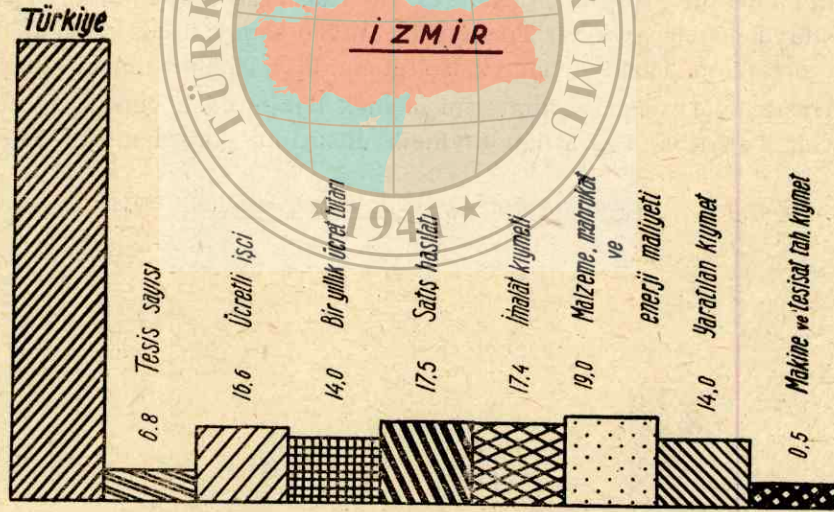
sanayiindeki yeri, tesis adedi nisbetindekinden çok yüksektir (% 14.0). Diğer bazı esas elemanların durumu ise, şöyledir: bir yıllık satış ve hasılatın % 17.0'ı, imalât kıymetinin % 17.4'ü, malzeme, mahrukat ve enerji maliyetinin % 19.0'u İzmir'dedir. Gerek, 1950 Sanayi ve İşyerleri Sayımı, gerek Sanayi Anketi ve gerek İşçi Ücretleri Anketi neticelerine dayanarak yapılmış olan tabloların tetkikinden şu neticeler çıkmaktadır :

A. Tesis adedi bakımından İzmir'in Türkiye sanayiindeki yerinin daha az önemli olduğu görülüyor. Filhakika, nisbetler % 6.8 ile 8.1 arasında değişmektedir. Bunlardan 8.1 nisbeti 1960 yılına aittir ki tesis adedi bakımından İzmir'in Türkiye sanayiindeki payının artmakta olduğuna işaretir.

B. Yaratılan kıymet esas alındığı takdirde ise İzmir'in Türkiye sanayi kudretinin % 14 - 20 sini temsil ettiği anlaşılır.

C. Bu durumun İzmirdeki tesislerin umumiyetle daha büyük olmaları ile ilgili olması muhtemeldir.

D Tütün sanayiinde Türkiye iş yerlerinin % 50'i, yaratılan kıymetin % 33.6'ı İzmirdedir. Bu nisbetlerle İzmir İstanbul'u da geçmektedir.

Şekil — 2

İzmir Sanayiinin Türkiye Sanayiindeki Yeri
Industrial Significance of İzmir to Turkey

Tesis sayısı - Number of Establishments, Ücretli işçi - Paid Workers,
Bir yıllık ücret tutarı - Pay roll, Satış hasılatı - Sales, Entire Year,
İmalât kıymeti - Value of Production.

	Gıda Maddesi	İçki	Tütün	Dokuma	Kundura ve diğer Giyim Eşyası	Ağaç Mamülleri	Mobilya ve Tesisat	Kâğıt ve Kâğıt Mamülleri	Matbaa	Deri ve Mamülleri	Lâstik Eşya İmalâtı	İlaç ve Kimyevi Maddeler	Petrol ve Kömür Müştaıkları	Metallerden gayri Madenî Maddeler	Esas Metal Endüstrileri	Metal Eşya İmalâtı	Makine İmalâtı	Elektrik Makinesi	Münakale Cihazları	Muhtelif İmalât	Y e k ü n
1960 TÜRKİYE	2212	80	574	928	60	158	57	25	179	238	217	234	40	712	203	208	244	37	240	27	6673
1960 İZMİR	312	14	181	95	2	16	6	1	179	7	32	32	37	38	16	14	24	1	43	5	936
%	14,1	17,5	31,5	10,2	3,3	10,2	10,1	4	5,1	2,9	14,7	15,8	98,5	11,6	17,8	6,7	9,8	2,7	17,9	18,4	14
1958 İZMİR	293	14	179	93	—	17	7	1	9	7	31	35	—	61	16	10	22	—	44	2	811
1958 TÜRKİYE	1448	60	611	970	50	175	68	30	198	2,64	273	230	9	648	90	220	243	38	235	29	5889
%	20	23	29	9,58	—	9,71	10	3,3	4,55	2,65	11	15	—	9,11	18	4,55	9,05	—	18	6,90	% 14,28

BÜNYESİ

Bütün Türkiye'de olduğu gibi İzmir'de de küçük sanayi ve aile işletmeleri hâkimdir. (Şekil 8) bu hususda faydalı olmaktadır. Şekilde görüldüğü gibi 1950 de tesislerin % 38,5 de ücretli işçi olarak sadece 1 işçi, % 38,1 inde ise 2 - 3 işçi çalışmaktadır; 10 dan fazla işçi çalıştıran tesisler

1950'ye GÖRE TESİSLERİN İŞÇİ DURUMU

Number of workers and size classes.

	0	1	2-3	4-5	6-9	10-19	20-49	50-199	200 +
İZMİR	1,7	33,2	38,1	14,5	6-4	1,5	1,5	1,0	1,1
İSTANBUL	2,5	38,5	35,9	14,0	4,2	2,2	1,1	0,5	0,2

ise % 5'i bile teşkil edememektedir. Bu durum Türkiye sanayiinin umumî karakterine de uygunluk göstermektedir.

İzmir'de gelişmiş olan sanayi kolları bilhassa tütün, dokuma, gıda ve kimyevî maddeler imalatıdır. Bunlara giyim eşyası sanayiinin de ithali ile İzmir'deki sanayi faaliyetlerinin yaratılan kıymet itibarı ile % 86'ı temin edilir. (Tütün % 17,0, Gıda % 14,0, Kimyevî maddeler % 11,5, Giyim Eşyası % 4,7). Şekil 5.

İzmirdeki sanayi faaliyetleri esas itibarı ile ziraî ham maddelere dayanmaktadır. Bunun sebebi açıktır; bilindiği gibi İzmir memleketimizin en çeşitli ve zengin ziraat sahalarının ortasında yer almıştır. Pamuklu dokuma ve çeşitli gıda sanayii faaliyetleri ham maddelerini ziraatten temin eden ve gittikçe inkişaf etmekte olanlardır. Böylelikle, İzmir sanayi faaliyetlerinde esas itibarı ile sanayi ana kuruluş şartlarının hakim olduğu da anlaşılır¹. Bu bakımdan İstanbuldaki durum İzmirdekinden farklıdır. Bilindiği gibi, İstanbul'da sanayi faaliyetlerinin gelişmesinde bilhassa Pazar, Münakale ve sermaye şartlarının uygunluğu rol oynamıştır. Sanayi ana kuruluş şartlarından olan ham madde kaynakları bakımından İstanbul sanayii iyi durumda değildir. Hatta İstanbuldaki sanayi faaliyetlerinden ham maddeleri Türkiyenin diğer yerlerinde

¹ Tümertekin, Erol: «Sanayi kuruluş yeri», İkinci İskân ve Şehircilik Haftası Konferansları, Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları. No: 79/61, 1958, s: 33-48.

1950 Sanayi ve İşyerleri Sayımına göre İzmir Sanayiinin Türkiye sanayiindeki yeri
Industrial Significance of İzmir to Turkey
1950

İş Yeri Sayısı İzmir	İş Sahibi ve Ortakları	Ücretsiz Aile Efradı	Ücretli İşçiler	Ücretliler Ortalaması	Bir Yıllık Ücret T.L.	Bir Yıllık Satış ve Hasılat T.L.	İmalât Kıymeti T. L.	Malzeme Mahrukat ve Enerji Maliyeti T. L.	İmalât Neticesi Yaratılan Kıymet T. L.	Makine ve Tesisat Tahmini Kıymeti T. L.
Türkiye 82 331	83 938	20 902	230,736	218,060	279.445,157	2.530,365,699	2,545,817,571	1,605,621,326	938,196,245	873,127,245
İzmir 5877	5873	960	38,482	38,159	39,353,235	429,285,284	443,404,308	309,107,195	134,297,113	44,453,833
% 6,89	% 6,75	% 4,59	% 16,67	% 17,50	% 14	% 17	% 17,41	% 19	% 14	% 5

kâfi miktarda istihsal edilmekte olanlarının yavaş yavaş daha güç şartlar içinde istihsal yapmaya gittikleri de dikkati çekmektedir. Mesela Pamuklu dokuma için durum böyledir. Hemen hemen bütün dünya pamuklu dokuma sanayiinde müşahede edilen tesislerin pamuk istihsal bölgelerine kayma hareketi¹ yavaş yavaş Türkiyede de meydana gelmektedir². Filhakika İzmir ve Adana'da gittikçe daha fazla bir şekilde pamuklu dokuma tesisleri kurulmaktadır. Bu hareketin adı geçen bölgelerde cereyan eden süratli nüfus çoğalmasa (bilhassa şehirli nüfusu) ile de yakın ilgisine dikkati çekmek yerinde olur. Böylelikle İzmir, bütünü ile Ege ve Adana'da pazar faktörü de uygun bir duruma gelmektedir. Bu vaziyet karşısında, esas itibarı ile sadece eskiden beri bütün Türkiye için alışılmış bir pazar olan İstanbul pamuklu dokuma tesislerinin rakipsiz durumunun sarsılacağına şüphe yoktur³. Hemen hemen aynı mütalaalar gıda sanayiinin bazı kolları için de ileri sürülebilir.

Bu müşahedelerimiz İzmir fabrikalarının büyük bir kısmının istih-sallerini tamamen Ege bölgesine satmakta olmaları vaktası ile de kuvvetleniyor. Buna mukabil İstanbul sanayi tesislerinin çoğu bütün Türkiye için istihsal yapmaktadırlar. Bundan da anlaşılıyor ki Ege bölgesi gibi memleketin kesif nüfuslu, zengin pazarlı (bilhassa şehirli nüfuslu) bölgesi yavaş yavaş **kullandığı bazı mamulâtı kendisi imâl etmektedir.**

Böyle bir hareketin, dünyanın belli başlı sanayi memleketlerinde, hâlen teessüs etmiş olduğu müşahede edilen, bölgelerin coğrafi karakterine uygun imalât nevilerinde temayüz etmeleri ile neticeleneceğine şüphe yoktur. Ancak bu suretle sanayi faaliyetlerinde istikrar temini mümkün olacaktır. Zaten şimdiden de İzmirdeki sanayi faaliyetlerinin daha istik-

¹ Tümertekin, Erol : Sanayi Coğrafyası, İstanbul Üniversitesi Yayınları, No: 751, 1960. s: 339-351.

² Bu durum, 1947 de Türkiye'de istihsal edilen 51456 ton pamuğun, 24489 tonunun, demiryolu ile istihsal bölgeleri dışına sevkedilmesine mukabil, 1959 yılında istihsal edilen 196.000 ton pamuğun demiryolu ile sadece 42343 tonunun istihsal sahaları dışına sevkedilmiş olması ile de açıkça müşahede edilmektedir. Bu durumun meydana gelmesinde, hernekadar kamyon nakliyatının da gelişmesinin rolü varsa da esas olan pamuk'un yerinde kullanılmasıdır. **Kaynak** : Devlet Demiryolları İşletmesi İstatistik özeti 1955-1959 senelerindeki İşletme sonuçları, İzmir 1960 ve T.C. Devlet Demiryolları ve Limanları İşletme Genel Müdürlüğü İstatistik Yayınları No : 56. Al-sancak 1948).

³ Bugünlerde Manisa ve Bergama'da faaliyete geçmiş dokuma fabrikalarının gazetelerde sık sık çıkmakta olan reklamları müşahedelerimizi teyit etmektedir.

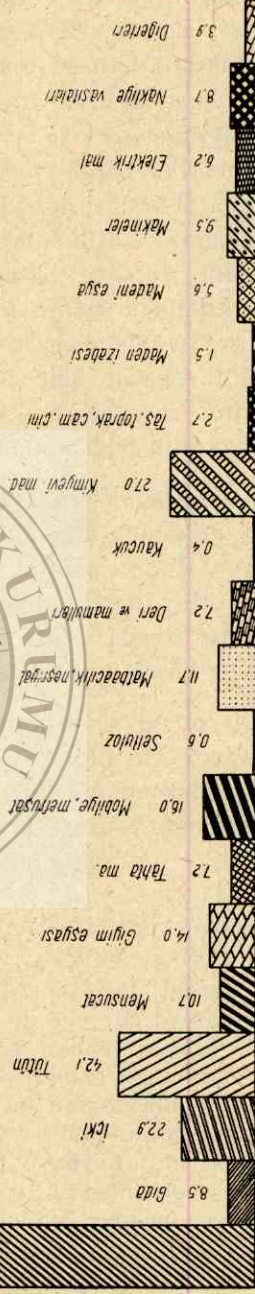

Türkiye İşyeri sayısı İzmir

Şekil — 3
Number of Establishments (in percent) 1960

Türkiye Yarattılan kıymet İzmir

Şekil — 4
Value added by manufacture. 1960

rarlı olduğu müşahede edilmektedir. Belli başlı sanayi kolları ağır, fakat muntazam bir şekilde gelişmektedir. 1958 - 1960 arasında çeşitli sanayi kollarında yeniden açılan ve faaliyetlerini tatil eden müesseselerin sayısı arasında büyük farklar mevcut değildir. Buna karşılık, İstanbul'da bazı sanayi kollarında bir çok tesislerin bir anda faaliyete geçtiği fakat bir iki yıl içinde çoğunun faaliyetlerini tatil ettiği görülmüştür. Bu, muhtemelen sadece, geçici sürüm düşünülerek «ne kazanılırsa kârdır» hesabı ile işe atılmadan dolayı meydana gelen durumu anormal pazar şartları da desteklemektedir. İzmirde ise cazip geçici sürüm şartları sanayiciyi ham maddeyi yabancı memleketlerden veya Türkiyenin diğer bölgelerinden getirterek tesis kurmaya sevketmiyor. Çünkü İstanbulun Türkiyenin her bölgesi için öteden beri edinmiş olduğu pazar avantajı, İzmir için mevzubahis değildir. Buna mukabil İzmirde muhitten temin edilen ham maddelere dayanılarak daha sağlam zemin üzerine sanayi kurulmaktadır.

Şehir	Tesis adedi	Türkiyedeki payı (%)
İstanbul	1706	25.0
İzmir	936	14.0
Ankara	427	6.3
Bursa	407	6.1

Halen İzmirde 10 ve daha fazla işçi çalıştıran 936 tesis vardır. Bu miktar Türkiye yekûnunun % 14.0 ü teşkil etmektedir. İzmir ikinci şehir durumundadır.

İkinci bölümün esas çalışma malzemesini teşkil eden 20 ve daha fazla işçi çalıştıran tesislere göre İzmirdeki sanayi kollarının durumu şöyledir:

Tesis adedi itibarı ile gıda sanayii 27 tesisle birinci, dokuma 19 tesisle ikinci olarak, makina 13, kimyevî maddeler 10 ve mobilya 5 gelmektedir. Deri ve mamulleri sanayi kolunda 20 ve daha fazla işçi çalıştıran 4 tesis vardır. Diğer sanayi kollarında bu neviden tesis adedi 3 ile 1 arasında değişmektedir.

Adı geçen tesislerin çalışan işçi sayısına göre bir sıralanması yapılırsa dokuma sanayiinin 7952 işçi ile başta geldiği görülür.

1961 — SONBAHAR DURUMU — In Fall 1961

Sanayi Kolu Industries	Çalışan İşçi Workers		Yekûn - Total
	Erkek Male	Kadın Female	
Dokuma	4049	3903	7952
Tütün	1922	1900	3882
Gıda	1774	388	2116
Kimyevî Madde	681	208	889
Makina	730	4	734
İçki	161	524	685
Taş, Toprak,	502	52	574
Deri ve Mamulleri	285	2	287
Mobilya, Mefruşat	249	—	249
Matbaacılık ve Neşriyat	165	10	175
Sellüloz	124	21	165
Madenî Eşya	120	3	123
Maden İzabesi	164	—	164
Digerlin	66	47	113
Maden Kömür, Petrol	92	—	92
Giyim Eşyası	110	—	110
Tahta Mamulleri	53	—	53
Elektrik Makinaları	38	—	38

İzmirde 20 ve daha fazla işçi çalıştıran 110 adet tesiste 18509 işçi çalışmaktadır. Bu miktar İstanbuldaki aynı cins tesislerde çalışan işçilerin hemen hemen üçte birini teşkil eder (İstanbul 1960 - 1961 arasında 58383 işçi).

İzmir sanayiinin Türkiyedeki yeri ve bünyesine tahsis edilen bu kısmı bitirmeden evvel işçi durumunda ilgi çeken bir hususu da belirtmek istiyorum. İzmirde sanayide çalışan işçilerin ortalama % 70 - 80 ini göçmenler teşkil etmektedir. Bunda göçmenlerin daha uyanık, eli yatkın işçiler olduğu ilgililerce ifade ediliyorsa da, göçmenlerin bir daha dönmek üzere köy ve kasabalarını terkederek anayurda gelmiş olmaları ve iskân edildikleri yerde ve civarında çalıştıkları fabrikaları, yerli işçiler kadar çabuk ve devamlı terketmemelerinin de büyük rolü olsa gerektir. Müteaddit defalar muhtelif yazarlar tarafından belirtilen Türkiye sanayi işçilerindeki «devamsızlık» olayının en mühim sebebi işçinin kö-

yüne ve toprağına bağılıdır. Filhakika umumiyetle toprağını biraz çoğaltmak veya bir iki hayvan satın almak için köyünü terkeden işçi yeter miktarda para kazanınca köyüne dönmektedir. Böyle bir hâl göçmenler için tabiatı ile mevzubahis değildir.

II — SANAYİ FAALİYETLERİNİN DAĞILIŞI, SEBEPLERİ VE NETİCELERİ

İzmir'de sanayi faaliyetlerinin dağılışı nı tespit etmek için İstanbul'da da yaptığımız gibi, 20 ve daha fazla işçi çalıştıran tesisleri esas aldık. Bu tercihde bir yandan İş Kanunu sınırından bir hayli uzak miktar seçmekle hakikaten mevcutlar arasında «Büyük Sanayi» tabirine lâyık olanların seçilebilmesi ümidi ve bu gibi büyük tesislerin miktarlarının İş Kanunu şumulüne giren bütün tesislerden çok daha az olduğu için tespit ve ankette sağlanacak kolaylık düşüncesi büyük rol oynamıştır. Bunlara ilâveten, 20 ve daha fazla işçi çalıştıran müesseselerin çevrede gerek görülebilen gerek görülmeyen coğrafi manzaranın meydana gelmesinde rol oynayabileceği kanaatinin de tesir ettiğini belirtmek gerekir. Filhakika, daha küçük üniteler daha ziyade atölye tipinde olan müesseselerdir.

1961 yılı Mayıs ve Haziran aylarında İzmirde 20 ve daha fazla işçi çalıştıran 110 sanayi müessesesi faaliyette idi. Çeşitli sanayi kollarına ait olan bu müesseseler, her sanayi kolu ayrı bir işaretle belli edilerek 1/10000 ölçekli İzmir haritasına geçirilmiştir. Haritaya geçirme işi bütün sanayi tesisleri ayrı ayrı ziyaret edilip, anketler yapıldıktan sonra

İZMİR'de sanayide yaratılan kıymet (1950)

Şekil — 5

Value added by manufacture, 1950

olmuştur. Haritanın bütün sokak ve caddeleri ihtiva etmesi tesislerin yer almış oldukları asıl yerlerin hatasız olarak tesbit edilebilmesini temin ettikten başka, tesislerle meskûn sahalar arasındaki münasebetin de müşahedesine imkân vermektedir (Harita 9. metin dışı).¹

Haritada ilk ve en mühim müşahede sanayi tesislerinin esas itibarı ile Halkapınar ve kuzeye doğru Bayraklı istikametinde yer almış olduğudur. Filhakika, Halkapınar, Darağacı, Çınarlı, Mersinli ve Bayraklı arası sanayi faaliyetlerinin toplanmış olduğu geniş bir saha olarak müşahede ediliyor. Bunun dışında, şehrin merkezine tesadüf edecek şekilde, Konak ve Pasaport semtlerinde de sanayi faaliyetlerinin mevcut olduğu görülmektedir. Sanayi faaliyetlerinin yer almış olduğu birinci ve en mühim saha olan Halkapınar - Bayraklı arası şehrin asıl ikametgâhlarının bulunduğu sahalarının dışında, daha ziyade ticaret ve liman faaliyetlerinin yer aldığı mahallere komşudur. Böylece, birazdan yeniden temas edeceğimiz gecekondular hariç, İzmir'de sanayi faaliyetlerinin en mühim kısmının toplanmış olduğu bu saha şehrin kuzeyinde adeta bir sanayi bölgesi halinde ayrı bir şekilde gelişmiştir. Buna mukabil, Konak ve Pasaport'ta da Halkapınar - Bayraklı bölgesi ile mukayese edilemeyecek derecede sanayi faaliyetleri yer almış bulunmaktadır. Tabiatı ile mukayeseden kasıt, tesis adedi, büyüklüğü ve muhite kazandırdığı görünümüdür. Yoksa İzmir'de bütün sanayi faaliyetlerinde yaratılan kıymetin mühim bir kısmının elde edildiği üzüm, incir ve tütün tesisleri buralardadır.

Halkapınar ve civarında hakim olan sanayi bilhassa dokumadır. Bununla beraber yağ, sabun, deri ve un sanayiine ait tesisler de mevcuttur ve çoğalmaktadır. Darağaç, Mersinli ve Çınarlı semtlerinde birbirlerine oldukça yakın olan tesisler Bayraklı'ya doğru seyrekleşerek devam etmektedir. Bu durum tarihî gelişme ile ilgilidir. Filhakika tesislerin Halkapınar - Bayraklı arasındaki sahaya yayılmaları bilhassa son 10-15 yılda vukubulmuştur². Deri sanayiine ait tesisler daha ziyade Melez cayı boyunca yer almıştır. Fakat bunların çoğu 20 den az işçi çalıştırdıkları için haritada görülmemektedir.

Görülüyor ki İzmir'de sanayi faaliyetleri oldukça derli toplu bir şekilde muayyen yerlerde gelişmiştir. Filhakika, tesisler şehrin kesif iskân

¹ Anketin yapılmasında talebemiz Samiha Aydoğdu'nun büyük yardımı olmuştur. Kendisine teşekkür ederim.

² 1938 de İstanbul Üniversitesi Coğrafya Enstitüsünde Saibe tarafından «İzmir Şehri Sanayii» mevzuunda yapılan bir travaya ekli haritada İzmir'de 1938 de Sanayi Tesislerinin dağılışı basit bir şekilde gösterilmektedir. Halkapınar - Bayraklı arasında hiç bir tesis görülmüyor. (Tez Coğrafya Enstitüsü Kitaplığında 165 No. dadır).

sahaları kenarında, kısmen ticaret sahaları ile ilgili olarak yerlerini seçmişlerdir. Durum Türkiye'nin bir numaralı sanayi şehri olan İstanbul'dan tamamen farklıdır. Bilindiği gibi İstanbul'da her ne kadar yeni yapılan bazı tesisler şehrin civarında kurulmuşsa da tesisler hâlen ikametgâhlarla âdetâ içiçedir. Şehrin kenarında kurulmuş olan yeni tesisler de süratle ikametgâhlar tarafından sarılmaktadır. Meselâ Şişli'de, Bomonti, Sıracevizler, Eminönü ve Beyoğlu mntıklarında tesisler ikametgâhların arasındadır. Kazlıçeşme, Sağmalcılar, Rami v.s. semtlerde de nisbeten ikametgâhlardan uzakta kurulmuş olan tesisler meskenlerle sarılmıştır. Şüphesiz İstanbuldaki bu karmakarışık durumun meydana gelmesinde, münakale şartlarının güçlüğü sebebi ile tesislerin belli başlı yerleşme sahalarından uzaklaşamamalarının rolü vardır. Böylece bilhas-sa fakir halkın ikamet ettiği semtlere yakın yerler kuruluş yeri olarak

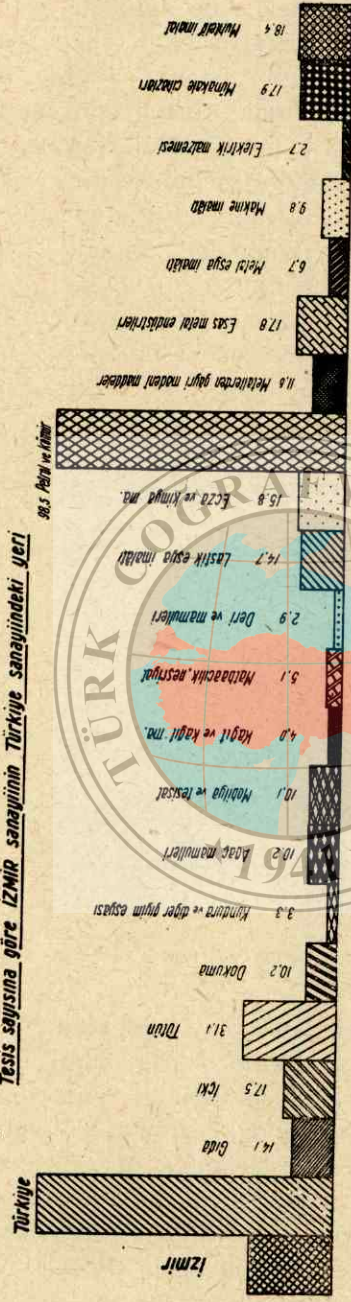

Şekil — 6

Value added by manufacture 1950 — 1956 (Private Sector)

seçildiği takdirde işçi temini nisbeten kolay olmaktadır. Eğer fabrika kuruluş yerleri iskân sahalarından uzakta olacak olursa bu defa da fabrikaların etrafında gecekonduların kurulduğu görülmektedir. Bu müşahedelerimizden de faydalanarak İzmir'deki sanayi faaliyetlerinin dağılımını yakından inceleyecek olursak tesislerin büyük bir kısmının Halkapınar civarında yer almış olmasında, şehrin daha ziyade fakir halk tabakasının yaşamakta olduğu Tepecik semtinin mühim bir rol oynadığı neticesine varılır. Bununla beraber Halkapınar - Bayraklı arasındaki sahanın topoğrafik bakımdan İzmir şehri ve civarında sanayi faaliyetlerinin gelişmesine en uygun şartlara haiz bir yer olduğunu ve suyun da

Tesis sayısına göre İZMİR sanayinin Türkiye sanayindeki yeri

Şekil — 7

Industrial Significance of İzmir to Turkey

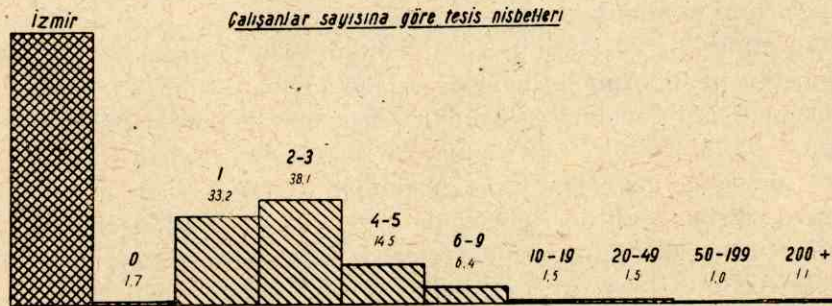
Gıda - Food, İçki - Beverage, Tütün - Tobacco, Dokuma - Textile, Kumdura ve diğer giyim eşyası - Apparel, Ağaç Mamülleri - Wood - Mobilya ve Mefruşat - Furniture, Kâğıt ve Mamülleri - Paper, Matbaacılık ve Nesriyat - Printing, Deri ve Mamülleri - Leather, Lâstik eşya - Rubber, Ecza ve Kimya - Chemical, Petrol ve Kömür - Products of Petroleum and Coal, Metallerden gayri Madeni Maddeler - Minerals other than Metals, Esas Metal Endüstrileri - Metal Primary, Metal Eşya - Metal Fabricated, Makina İmalâtı - Machinery, Elektrik Malzemesi - Electric Equipment, Münakahe Cihazları - Transport Equipment.

mevcudiyetini hatırlatmak icap eder. Ancak, sanayi tesislerinin kuruluş yerleri tayin edilirken Tepecik işçi menbainı geniş çapta hesaba kattıkları muhakkaktır. Adı geçen sahadaki sanayi faaliyetleri ile ilgili mühim bir husus da Halkapınar - Bayraklı sanayi bölgesinde sanayi tesislerinin gelişmesine paralel olarak civarda gecekondulu tipi meskenlerin de süratle çoğalmakta olmasıdır.

Yukarıda da belirttiğimiz gibi, buna benzer olayların klasik misalleri İstanbul'da mevcuttur. Biraz değişik bir şekli de Karabük'de meydana gelmiştir. Demir - Çelik Sanayii işçileri arsa fiyatı çok daha ucuz olan Karabük köyü civarında akarsu yakınında belediye hududu dışında kerpiçten gayet basit köy evleri inşa etmişlerdir. Bölgenin zelzele sahası oluşu dolayısıyla kerpiç inşaatın ancak belediye hudutları dışında mümkün olabilmesi ile de kuvvetlenen bu hareket büyük bir kısmı modern binalardan müteşekkil Karabük şehrinin hemen yanı başında biçimsiz yerleşme sahalarının ortaya çıkmasına sebep olmuştur.

İşçilerin çalıştıkları tesislere yakın yerlerde ikamet etmek istemelerinin, Halkapınar - Bayraklı sanayi sahasının Tepecik ve Bayraklı istikametinde belirtileri müşahade edilen gecekondularla sarılması hareketinin doğmasında başlıca rolü oynadığı muhakkaktır. Filhakika gecekondular bir yandan Bayraklı'dan Bornova istikametinde körfezi arkadan sarmakta, bir yandan da Tepecik yamaçlarından düzlüğe sarmaktadır. Halkapınar - Bayraklı arasındaki sahada yeni sanayi tesislerinin kuruluş temposu Alsancak limanının tahakkuku ile daha da süratleneceği ve ayrıca demiryolu ile devlet yolu arasındaki kısım da küçük sanatlara ayrıldığı için adı geçen sahanın işçi cazibe merkezi olarak değerinin daha da artacağına şüphe yoktur.

Bu takdirde ise, yeniden bir çok gecekonduların inşa edileceğini tah-

Şekil — 8

The percentage of Establishment according to number of Workers

min etmek güç değildir. Tesislerin gecekondular veya ikametgâhlar arasında (şimdiden tek tük görülüyor) kalmaması ve bugün İstanbul'da karşılaşılıp çareler aranan durumun meydana gelmemesi için şehrin idarecilerinin olayı yakından takibi gerekmektedir. Halihazırda İzmir'de de sanayi tesisleri civarında gecekondular var ise de sanayi bölgesi ile âdeta bir muvazene halindedirler. Meskenler daha çok topoğrafya bakımından geniş binaların kurulmasına müsait olmayan yamaçlarda gelişmiş, buna mukabil sanayi tesisleri de daha uzakta düzlükte yer almış bulunuyor. Fakat zamanla tedbir alınmazsa gecekonduların fabrikalara sokulması mümkündür. Durum bilindiği gibi, esas itibarı ile bir münakale ekonomisi meselesinden doğmaktadır. İşçi nakil vasıtası parasından tasarruf etmek için fabrika civarında ya ev sahibi olarak veya kiracı olarak ikamet etmeye çalışmaktadır. Gerçi hâlen İzmir fabrikalarının bir çoğunda işçiler barındırılmaktadır. Böyle bir avantaja İstanbul'da rastlamadık. Fakat bu kâfi gelmemektedir. Gene bunun gibi, bir çok fabrikaların işçilerini şehrin muayyen yerlerinden fabrikaya getirip götürmeleri de kâfi bir tedbir değildir. İşçiler umumiyetle düşük olan yevmiyelerinden tasarruf etmek için fabrikaya yaya gidip gelebilecek bir uzaklıkta ikamet **etmeyi daima ön plânda tutmaktadır.**

Görülüyor ki **sanayi faaliyetlerinin gelişmesi** ile sıkı sıkıya ilgiyi olduğu müşahede edilen **gecekondu meselesinin yakından** takibinin önemi açıktır. Olayın en önemli sebeplerinden biri tanındığına göre bazı çareler de düşünülebilir. Meselâ; yeniden kurulacak fabrikaların işçi ikametgâhları da inşa etmek **mecburiyeti** üzerinde durulabilir. Evli ve bekâr işçilere göre ayrı ayrı tiplerde inşa edilebilecek olan bu lojmanlar, ayrıca işçiyi fabrikaya daha fazla bağlamaya da vesile olabileceği için, Türkiye'de eksikliği şiddetle hissedilen «kalifiye işçi» meselesinin de haline kısmen yardım edebilir. Muhakkak olan bir husus varsa o da işçi kazançlarının umumiyetle, işçileri şehrin ucuz semtlerinde yaşamaya mecbur etmesidir. Tabiatı ile bazı kaliteli işçiler istisna teşkil edebilir. Bu sebebin ise bütünü ile bölgede sanayi faaliyetlerinin artmasını takip edecek olan işçi çoğalması yüzünden ucuz meskenlere tahaccümü arttıracığına şüphe yoktur. Bu bakımdan bizzat Belediyelerin de bir «işçi sitesi» meydana getirmeleri de düşünülen tedbirler arasında olabilir. Böylece, fabrika muhitleri civarında sade fakat teknik ve sıhhi şartlara uygun ucuz meskenli yerleşme yerleri kurulabilirse bir yandan şehirler için bir çok meseleler ortaya çıkaran gecekondulara mani olunabileceği, gibi diğer taraftan, sıhhi meskenlerde yaşayan sıhhatli işçiler sayesinde sanayide iş gücü verimi de artacaktır.

MANUFACTURING INDUSTRIES IN İZMİR (*)

(Summary)

Doç. Dr. Erol Tümertekin

In a former work «Structure and Distribution of Manufacturing Industries in Turkey»¹ an attempt was made to analyse the manufacturing industries in Turkey.

Some recent articles such as «Les Conditions Géographiques de L'industrie en Turquie»² and «Arbeits- und Adriebskraft der Türkischen Industrie»³ were also continuations of the first work on Turkish Industries.

In the present study we want to examine the manufacturing industries in İzmir.

The great number of factories of Turkey are concerned with the preparation of foods; tobacco, sugar milling, fruit preserving and manufacturing of textiles and clothing. Besides these, there has been progress in the utilization of the domestic resources of iron ore. They are mainly located in the great cities of the country, such as Istanbul, İzmir, Ankara, Bursa and Adana.

İzmir is the thirth largest city and an important port of the country. But in the industrial economy of Turkey İzmir ranks second.

In fact, its workers represent 16.6 percent of Turkey's industrial labor force; its industrial establishments constitute 6.8 percent of the nation's total factories and its «Value Added by Industry groups» are 14.0 percent of all industrial value added in the country (See Figure 2).

İzmir is noted for cotton textiles, food and tobacco processes, furniture manufacturing and some other light manufacturing.

---

* The Content of this article was presented as a paper at the VI th Congress of the Association of Turkish Geographers, in Istanbul, July, 1961.

¹ Revue de Géographie Turque, No: 17, 1957, pp. 20 - 50.

² Revue de Géographie Turque, No: 18/19, 1958, pp. 16 - 54

³ Review of the Geographical Institute of the University of Istanbul, No: 6, 1960, pp. 61 - 64.

Most of the products manufactured in İzmir, to be sure, are designed to be consumed locally, since a city of 465.478 (Province 1.066.304) population is a large market itself. Moreover, İzmir is the center of an highly urbanized region of Turkey¹. So, it has a large market around the city, and also is favourably situated for obtaining labor.

İzmir owes its industrial production to the agricultural areas of its hinterland. But it mainly suffers from a lack of coal. Its coal supply must come from Ereğli - Zonguldak field by boat and train.

The pattern of distribution

The plants are mainly concentrated in two areas:

A. Konak and Pasaport

B. Halkapınar and between Halkapınar and Bayraklı

Factories which are grouped around Konak and Pasaport are almost totally devoted to tobacco and fig or raisin preparation. They are located in association with the port and commercial section of the city. Most of the factories in Halkapınar and Halkapınar - Bayraklı section are those concerned with cotton textiles manufacture and preparation of foodstuff.

Among the factors which play an important role on the selection of Halkapınar - Bayraklı area as a factory location are a vast flat area which extends between Halkapınar and Bayraklı, Melez River (water supply) and especially nearness of Tepecik.

Tepecik is a part of the city where the working classes live predominantly, and thus would be a close and convenient source of labor. Another point to keep in mind is the fact that every new factory that is built, on its turn, encourages the appearance of more **squatters** nearby - as is also the case in Istanbul.

---

¹ Tunçdilek, N - Tümertekin, E : The Population of Turkey, Publication of Istanbul University, 1959.